

LUNDS UNIVERSITET

Ekonomihögskolan

Lund 170424

Den personliga assistansens alternativkostnader

Hans Knutsson, lektor vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet

Sammanfattning

Årskostnaden för personlig assistans dygnet runt för en assistansberättigad uppgår till ca 2,52 miljoner kronor. Om assistansen ersätts med anhörigs arbete beräknas årskostnaden uppgå till 2,67 miljoner kronor. Hemtjänstalternativet och de olika boendeanalternativen beräknas båda kosta drygt 3,2 miljoner kronor årligen. Denna rapport syftar till att uppskatta den personliga assistansens alternativkostnader. Med hjälp av officiella uppgifter från Socialdepartementet, SCB, SKL:s kommundatabas KOLADA, Socialstyrelsen samt Försäkringskassan beräknas och jämförs kostnaderna för att ge stöd och service åt människor med funktionsnedsättning genom personlig assistans, hemtjänst, plats på ett boende respektive anhörigs arbete. För att möjliggöra en rättvis och meningsfull kostnadsjämförelse har dels tre olika nivåer på stöd och service beräknats, 19, 127 samt 168 timmar per vecka, dels har de alternativa utförandeformerna likställt avseende personaltäthet. Resultatet av jämförelsen visar att under likställd personaltäthet och servicenivå medför den personliga assistansen lägre kostnader än alternativen. Ett upphörande med personlig assistans kan öka samhällets kostnader med så mycket som 8,4 miljarder. Rapportens två slutsatser är (1) att oavsett hur stödet ges kommer det alltid att kosta pengar att ge stöd till människor med funktionsnedsättning, samt (2) att skillnaderna i kostnad måste ställas mot skillnader i kvalitet. Det går inte att diskutera den personliga assistansens alternativkostnad utan att beakta de kvalitetskillnader och värden som finns inbyggda i de olika alternativen. Rapporten gör gällande att alternativet "personlig assistans" är okomplicerat och effektivt, det kostar mindre än alternativen och det genererar höga värden såsom solidaritet, gemenskap och tolerans, av stor betydelse för samhällets styrka och sammanhållning.

1. Uppdrag

LSS och personlig assistans har sedan införandet 1994 av LSS, Lag (LSS, 1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, ständigt varit föremål för kritik och utredning. Bakgrunden till föreliggande rapport är ett uppdrag som Henrik Petrén, RBU:s generalsekreterare, gav mig i augusti 2016. Uppdraget är föranlett av regeringens senaste kommittédirektiv (Kommittédirektiv, 2016) gällande personlig assistans och kostnaderna förknippade med LSS. Det uttalade syftet med regeringens utredning är att hitta sätt att sänka kostnaderna för LSS, framför allt personlig assistans, utan att försämra kvaliteten för berörda. Från dessa utgångspunkter frågar sig RBU vad den personliga assistansens "alternativkostnad" är.

Uppdraget som jag har fått omfattar besvarandet av följande tre frågor:

- I) *Vad är den faktiska utgiften för stat och kommun?*
En väsentlig andel av den utbetalda assistansersättningen återförs till samhället, men beloppen behöver storleksbestämmas och det ekonomiska kretsloppet förklaras.
- II) *Hur stor är alternativkostnaden för personlig assistans?* Om personer som idag är assistansberättigade inte längre får personlig assistans uppstår kostnader, dvs resursförbrukning, för alternativ omsorg. Dessa kostnader behöver beräknas och synliggöras.
- III) *Vilka andra samhällskostnader uppstår om personlig assistans avvecklas?* Om personlig assistans ersätts med plats på ett boende eller anhörigvård påverkas statens och kommunernas utgifter, men också värdet av samhällets samlade resursförbrukning. När vi hjälper barn och ungdomar med funktionsnedsättning genom personlig assistans tar vi ansvar för mer än individen, vi tar ansvar för ett samhälle. De ytterligare värden som riskeras att gå till spillo vid en avveckling av personlig assistans behöver identifieras och kvantifieras.

Ambitionen är att peka på vad samhällets stöd och service till personer med vissa funktionshinder kommer att kosta om det organiseras annorlunda och vem som i så fall kommer att bära dessa kostnader. Uppdraget är ett begränsat utredningsuppdrag. En större exakthet i beräkningarna som presenteras kan uppnås med mer tid. Högre precision leder dock inte nödvändigtvis till bättre illustrationer av vilka samhällets kostnader är och hur dessa förskjuts och förändras vid en minskning av personlig assistans.

Arbetet har utförts av Hans Knutsson med stöd av Anna Häger Glenngård, båda lektorer vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet.

1.1. Utgångspunkt för studien

Personlig assistans är en hjälp, ”stöd och service”, i vardagen. Att ge stöd och service ger upphov till kostnader i samhället. För gemene man är kostnader likställda med räkningar att betala – kostnaden för exempelvis bilen upplevs vara de räkningar som betalas för billån, drivmedel, däck och service. Kostnader uppstår dock oavsett om räkningarna betalas eller ej – bilens värdeminskning uppstår oavsett om den körs eller ej eller hur avbetalningarna sköts. I rapporten utgör denna skillnad mellan kostnad och (ut-)betalning en central utgångspunkt, en skillnad som inte hade varit relevant om det inte vore för anhörigas roll som sista utväg för den personliga assistansen. Flyttas utförandet av den personliga assistansen till anhöriga försvinner samhällets utbetalningar men samhällets kostnader kvarstår.

Rapporten har genomförts som en illustrativ samhällsekonomisk analys av den personliga assistansens alternativkostnader. De alternativ som presenteras är starkt stiliserade och renodlade. Strävan har varit att påvisa vilka kostnader som uppstår om samma stöd och service skulle utföras på annat sätt än genom personlig assistans. Enkelhet har eftersträvat. En ekonomisk analys av alternativen kan snabbt bli överskådlig genom att räkna in alltför många faktorer som påverkas av en förändring från en situation till en annan. Exempel på komplicerande faktorer kan nämnas det kommunala utjämningsystemets inverkan på kommunens inkomster och utgifter, statens och sjukvårdens eventuella kostnadsökningar som en följd av att den anhörige sjukskriver sig när han eller hon inte orkar ta hand om sitt barn, eller vilka långsiktiga kostnader som kan uppstå som en följd av att samhället sviker svaga grupper i samhället.

Rapporten består av följande fyra avsnitt:

- *Personlig assistans och dess alternativ.* Här beskrivs och motiveras vilka alternativ som jämförs i rapporten.
- *Beräkning av alternativens kostnader.* I detta avsnitt redovisas det underlag som använts för kostnadsjämförelserna.
- *Kostnadsjämförelsernas resultat.* Här presenteras resultaten i tabell och kort beskrivning.
- *Slutsatser och konsekvenser av jämförelsen.* I sista avsnittet diskuteras hur den här jämförelsen kan förstås och användas.

2. Personlig assistans och dess alternativ

Sveriges ambitioner med personlig assistans har växt fram under lång tid. Andra har beskrivit utvecklingen ingående och målade (se t.ex. Brusén & Flyckt, 2012; ILLI, 2008; Westberg, 2008; Westberg, 2016), varför sådan inte ägnas utrymme här. Däremot skall några grundläggande förhållanden slås fast, vilka är väsentliga för framställningarna i rapporten.

- Personlig assistans enligt LSS kan beviljas den som tillhör en av LSS tre personkretsar. Personkrets 1 avser personer med utvecklingsstörning, autism och autismliknande tillstånd. Personkrets 2 avser personer som i vuxen ålder drabbats av hjärnskada. Personkrets 3 avser personer med "andra varaktiga fysiska och psykiska funktionshinder". Personkretsar 1 och 3 är stora, personkrets 2 är liten.
- Personlig assistans syftar till att "främja jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet i samhällslivet" för personer tillhörande någon av ovanstående personkretsar.
- Kommun bär ansvaret för att utföra assistans om assistansberättigad person inte väljer annan utförare. Finansieringsansvaret för personlig assistans delas mellan stat och kommun.
- Ersättning för personlig assistans kan beviljas av Försäkringskassan och kommun.
- För en person som har mer än tjugo timmar grundläggande behov i veckan (se LSS §9a; att äta, tvätta sig, klä sig, kommunicera med andra eller annat behov som kräver ingående kunskaper om den hjälpbehövande) är det Försäkringskassan som utreder och fattar beslut om assistans.
- Kommun finansierar de första tjugo timmarna personlig assistans per vecka.
- Den som har behov av personlig assistans för sina grundläggande behov har även rätt till assistans för andra personliga behov om behoven inte tillgodoses på annat sätt.

Sammanfattningsvis, personlig assistans möjliggör för många med omfattande funktionsnedsättningar att delta i samhället utifrån sina egna utgångspunkter men är omgärdad av en rad lagstiftade administrativa gränsdragningar som komplicerar tillämpningen av LSS. Implementeringen av LSS kan beskrivas som ett pågående fullskaleexperiment (Knutsson, 2017). Det finns med andra ord goda skäl att fortsätta diskussionen och beskrivningen av vad LSS och personlig assistans kostar och skapar.

2.1. Alternativ till personlig assistans – beskrivning av alternativa insatser

Enligt regeringens senaste utredningsdirektiv (Kommittédirektiv, 2016) ska kostnaderna för personlig assistans minska utan att livskvaliteten för människor med funktionsnedsättning ska försämrats. Besparingar ska göras genom högre precision i bedömningar och tilldelningsbeslut. I sammanställningen som redovisas här utgår vi från denna målsättning, men analyserar situationer då personlig assistans nekats trots att underliggande behov av assistansen föreligger. Det är rimligt att anta, för att livskvaliteten ska kunna bibehållas, att andra åtgärder måste tillgodose fullt ut de behov som personlig assistans inte längre täcker. Det är med andra ord en beräkning av de ekonomiska konsekvenserna av att Försäkringskassan eller en kommun missbedömer grundläggande och andra personliga behov av personlig assistans.

Syftet med personlig assistans framgår av lagtexten i LSS: "Målet skall vara att den enskilde får möjlighet att leva som andra." Att leva som andra är en bred målbeskrivning. Andra människor har vanor och ovanor, nycker och rutiner. Det är denna spännvidd lagen har och en personlig assistents arbete kan därför se ut på många olika sätt. Roos (2009) har undersökt vad en personlig assistent bör kännetecknas av. Egenskaper som diskret, lydig, pålitlig, informativ, redo, respektfull, omtänksam, vänskaplig, tillfreds och praktisk angavs som viktigast för att den personliga assistenten ska göra ett bra arbete. Det är också dessa kvalitativa egenskaper en alternativ lösning måste präglas av.

I detta arbete har valts tre olika lösningar som alternativ till personlig assistans. Det är hemtjänst, boende eller anhörigarbete, var för sig. Enligt en nyligen publicerad rapport från Socialstyrelsen (Socialstyrelsen, 2016) ökar kommunerna insatsen hemtjänst för människor med funktionsnedsättning. Hemtjänst är en intermittent tjänst, men måste här omräknas till en kontinuerlig tjänst som motsvarar den tjänst en personlig assistent utför.

Samma rapport (Socialstyrelsen, 2016) visar också hur kommunernas kostnader för boendestöd ökar, dock inte för barn och ungdomar. Här används riktvärden från särskilda boenden för äldre samt för psykiskt funktionshindrade som jämförelse, en lösning som omfattar kontinuerlig tillsyn och övervakning. Denna sker dock sällan på personlig basis, istället organiseras arbetet så att antalet personal är lägre än antalet brukare. Det betyder att det sannolikt finns en väsentlig kvalitetsskillnad mellan personlig assistans och den boendelösning som står till buds i våra svenska kommuner idag. För att kompensera för denna kvalitetsskillnad adderas kostnader för en utökad bemanning till den kostnad för boenden som finns redovisad i offentliga databaser.

Slutligen har vi alternativet "anhörigarbete". För barn och ungdomar handlar det som regel om att den ena eller båda föräldrarna själva tar hand om sitt barn med funktionsnedsättning. För äldre finns möjlighet till anhörigstöd men detta gäller inte för personer under 18 år (SoL kap5 §10). Därför antas anhörigarbete föranleda att föräldern/föräldrarna, släkt och vänner tillsammans upphör med lönearbete motsvarande den tid barnet inte längre får personlig assistans via Försäkringskassan eller sin hemkommun.

Kostnadsberäkningarna för dessa alternativ redovisas i följande avsnitt.

3. Beräkning av alternativens kostnader

3.1. Metodmässiga avvägningar

Arbetet med att kostnadsberäkna alternativen har skett stegvis. Först konstruerades en enkel modell att strukturera beräkningarna utifrån. Tidigare studier av denna specifika fråga är sällsynta (se t.ex. ILL, 2008; Näsman, 2016), men befintliga analyser och modeller har använts för inspiration och kontroll. Insamlade data har strukturerats enligt framtagen modell och stämts av i dialog med företrädare för Sveriges Kommuner och Landsting. Resultatet av rapporten visar på de olika uppställda alternativens betalnings- och kostnadskonsekvenser.

Ett framträdande mönster i offentliga utredningar och kommuners och Försäkringskassans gradvis modifierade tillämpning av LSS är att annan lagstiftning såsom Hälso- och sjukvårdslagen och Socialtjänstlagen åberopas som adekvat laglig grund för att tillgodose behoven för personen med funktionsnedsättning. De insatser som utförs med stöd av dessa lagar är dock inte identiska med insatsen personlig assistans. Till exempel är hemtjänst en insats som görs punktvis, ofta i samband med måltider eller av- och påklädning. Därefter lämnar hemtjänstpersonalen människan som fått hjälp. Den

personliga assistenten stannar emellertid och fortsätter att hjälpa honom eller henne. För att kunna säga något om den strikt ekonomiska skillnaden måste därför själva tjänsten i möjligaste mån fixeras för att på så vis undvika en situation där kostnader för äpplen jämförs med kostnader för päron. Det som eftersträvas är en jämförelse av hur kostnaden för en given arbetsinsats skiljer sig beroende på vem som utför den.

Slutsatserna som dras i rapporten begränsas i sin styrka av tre val som varit nödvändiga att göra. Det första avser vissa antaganden som gjorts, det andra avser de belopp som används. Beloppen är tagna ur officiella och vederhäftiga register och databaser, likväl är dessa behäftade med både viss eftersläpning och en osäker precision i använda mätmetoder (se t.ex. ISF, 2014). Det tredje valet avser de olika alternativen som används.

Nödvändiga antaganden

Om en personlig assistent ersätts med personal från hemtjänsten flyttas en kostnad och löneutbetalning från en organisation till en annan. Om en personlig assistent ersätts av en anhörig upphör löneutbetalningen. Dock uppstår en alternativkostnad för den anhörige, som inte längre har möjlighet att förvärvsarbeta. En svårighet i alternativkostnadsberäkning inom "mjuka" sektorer, präglade av personalintensiva tjänster och mellanmänsklig samproduktion av kvalitet (Grönroos, 2015), är att fixera den nytta som förväntas av en viss tjänst så att denna är identisk oberoende av alternativ. Därför har alternativen behövt likställas i tidsomfattning. Om personlig assistans upphör och ersätts till exempel med hemtjänst eller anhörigs arbete antas detta ske utan minskning av tiden som tjänsten tillhandahålls. För anhörigalternativet innebär det att någon person, anhörig, släkt eller vän, måste finnas närvarande samma tid som den personliga assistenten hade varit på plats. Värdet på anhörigs arbete har vi valt att likställa vid ett arbete som den anhörige inte kan utföra och uppbära lön för. En anställd person åtnjuter enligt svensk lag betald semester och äger rätt till sjukledighet och sjukersättning då denne blir sjuk. Den anhörige antas behöva ersättas vid semester och sjukdom, varför en anhörigs alternativkostnad (timlön) räknas upp med lagstadgade 12 % semesterersättning samt 3,9 % för sjukfrånvaro motsvarande landets genomsnittliga sjukfrånvaro andra kvartalet 2016¹ (SCB, 2016).

Beloppsbestämningar

De data vi använder i denna rapport är kostnadsdata tagna från SKL, SCB, Socialstyrelsen samt Försäkringskassans egen statistik. Använda belopp definieras och redovisas enligt källan, men de belopp som används för alternativkostnadsberäkningarna tar i beaktande förekomsten av flera källor, vilket redovisas i anslutning till beräkningarna i fråga.

¹ Total sjukfrånvaro per sektor och kön i procent, avser kvartal 1 2016. (<http://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Arbetsmarknad/Sjukloner/Konjunkturstatistik-over-sjukloner-KSju/161850/161858/Behallare-for-Press/404271/>)

Utformning av alternativ

För att på ett representativt sätt belysa alternativen till personlig assistans kan Försäkringskassans egen statistik över antalet timmar per beviljad brukare utgöra en utgångspunkt. I sin senaste sammanställning (Försäkringskassan, 2016:18) går det att utläsa att 25 % av beviljade beslut är relativt små och ligger i spannet mellan 20 och drygt 90 timmar per vecka. Medianbeslutet ligger på ca 125 timmar medan medelvärdet är ca 130 timmar.

Tre olika fall har bestämts, av pedagogiska skäl. Ett fall gäller 19 timmar personlig assistans per vecka, ett andra fall på genomsnittsnivån för statligt beviljad assistans om 127 timmar² (december 2015), samt ett tredje som omfattar dygnet-runt-assistans, 168 timmar per vecka. I rapporten bortses från fall med dubbelassistans, något som bedöms vara mer ovanligt.

Uträkningarna utgår från fyra olika insatser: personlig assistans ersatt enligt timschablon, kommunal hemtjänst, boende i kommunal regi, samt anhörigas arbete. Enbart LSS anger åtta möjliga primärkommunala insatser utöver personlig assistans och om Socialtjänstlagen åberopas finns ytterligare en rad motsvarande insatser som en kommun kan besluta om. Det finns med andra ord en stor mängd kombinationer av insatser att ta ställning till, om det var syftet. Här har den motsatta vägen valts, istället är alternativen renodlade och förenklade så långt det är möjligt, allt i syfte att tydligt blottlägga de skillnader som uppstår mellan olika insatser.

3.2. Datakällor och datakvalitet

Att beräkna kostnader ur ett samhällsekonomiskt perspektiv innebär att alla konsekvenser av en åtgärd ska kvantifieras och värderas, oavsett vem som bär kostnaden. Beräkningar av sådant slag är ofrånkomligt behäftade med osäkerheter. Den *viktigaste* källan till osäkerhet är tidsaspekten. Av nödvändighet beräknas kostnaderna såsom de är kända idag. Kostnadsmässiga framtida konsekvenser av olika beslut blir genast föremål för spekulationer och gissningar. Den mest *frustrerande* källan till osäkerhet är brist på historiska data. SKL skriver till exempel (SKL, 2015:9): ”I den officiella ekonomiska statistiken finns inget nyckeltal som kan användas för att analysera de olika delarna i personlig assistans. I Kolada finns nyckeltalet Kostnad personlig assistans enligt lss/sfb exklusive ersättning från Försäkringskassan, invånare 0–64 år som visar kostnaderna på övergripande kommunnivå, men har låg träffsäkerhet om man vill analysera timkostnader eller kostnad per brukare.” Detta bekräftas i dialog med Peter Sjöquist, SKL, verksam på avdelningen för ekonomi och styrning.

När datakvalitet behandlas inom vetenskapen används begreppen validitet och reliabilitet. Validitet avser hur representativa vissa data är. Reliabilitet handlar om hur tillförlitligt uppmätta dessa data är.

² https://www.forsakringskassan.se/statistik/statistik_och_analys2/Funktionsnedsattning/assistansersattning/lut/p/z1/jzBBb4JAEIV_iveOZQZcCfG2kYBbBQtmK51LA8m6klDWAC3pv5ekJ4xa5zaT7828eUCQAzXFT6WLvjJNUY_9B3mfbB2snGiFm10ccuQiSBYsSV1clBymQLRPA-SOzNx15kVvew_oGT3eKY7P6R8A9Hj9AWWh6ws_c8QMhRBbGW8fZedcAyvdwBFgS-6l0mWTXwlOM_nPxCqRrU_4Fzpty7mugVh1Vq1r7ux3Hp74_d0sLLRyGwdbG6FrZnbLwluJkuh7yCQjnLylzrMQLl8Dn80uao95Pg!!/?1dmy&urile=wcm%3apath%3a%2Fcontentse%2Fstatistik%2Fstatistik%2Ffunktionsneds%2521c3%2521a4ttning%2Fassistansersattning%2Fassistans_offstat1%2Fassistans_offstat1

Valida data finns, men tillförlitligheten till detaljerade data minskar främst på grund av olika redovisningspraxis i de organisationer som lämnar in uppgifter till centrala register. Den metodmässiga konsekvensen blir att tillgängliga kostnadsdata används bäst i aggregerad form: därigenom kan skillnader i rapportering från olika organisationer förväntas jämnas ut varandra statistiskt och tillsammans skapa ett tillförlitligt genomsnitt. I vad mån tillgängliga data är representativa avgörs av användaren. Det är vad aktuella data sägs representera som blir måttstocken.

Kostnadsjämförelsen bygger på data hämtade från officiella källor. Kolada, kommun- och landstingsdatabasen (www.kolada.se) har använts för att ta fram kostnader för hemtjänstpersonal samt boende. Kostnader för boende har tagits fram för dels särskilt boende inom äldreomsorgen, dels för personer med psykisk funktionsnedsättning. Det framgår dock inte klart i Kolada om kostnadsuppgifterna för personer med psykiskt funktionsnedsättning avser gruppboende eller enskilt boende. SKL har också samlat in data gällande hemtjänstkostnader inom ramen för LOV, vilket gjort det möjligt att jämföra tre olika datakällor med varandra. Från SCB har uppgifter om genomsnittslöner för svenska löntagare hämtats.

Kvaliteten på använda ekonomiska data bedöms överlag vara god. SCB:s lönestatistik är omfattande och beräknad som ett genomsnitt av alla löntagare, oberoende av kön, utbildning och bransch. Såväl validitet och reliabilitet bedöms vara hög för detta belopp. När det kommer till Kolada-uppgifterna varierar tillförlitligheten mellan nyckeltalen. Kostnaderna för särskilt boende bygger på en 95 %-ig svarsfrekvens, medan kostnaden per hemtjänsttimme har 93 % svarsfrekvens. Uppgifterna för boende för psykiskt funktionshindrade bygger på endast 12 % svarsfrekvens och är dessutom otydliga i vad som avses.

För uppgifter hämtade i Kolada redovisas här högsta och lägsta värden, tillsammans med både medel- och medianvärden. Stor skillnad mellan median- och medelvärde indikerar en förekomst av väsentligt högre (eller lägre) värden i förhållande till merparten av uppmätta värden. Kostnaderna för hemtjänst och särskilt boende för äldre uppvisar tydligt högre medelvärden än medianvärden, vilket antyder att några kommuner redovisar väsentligt högre kostnader än övriga kommuner. När det gäller SKL:s LOV-undersökning av hemtjänstkostnader noteras att inget medianvärde redovisas. Däremot redovisas spridningen (från 288 kr till 514 kr) och genomsnittet (369 kr). Underlaget för kostnadsbestämningen utgjordes av 159 kommuner av 169 tillfrågade. Svarsfrekvensen är 94 % och om urvalet är slumpmässigt representerar stickprovet populationen väl, något som dock inte framgår tydligt av SKL:s redovisning.

3.3. Alternativens kostnader och utgifter för stat, kommun och anhörig

Beräkningarna har gjorts med två utgångspunkter. För det första har försiktighetsprincipen tillämpats, vilket innebär att beloppen har räknats lågt om det funnits olika uppgifter att välja mellan. För det andra har kvalitetsdimensionen hållits konstant för att på så vis möjliggöra en strikt ekonomisk jämförelse som inte blandar samman kostnadsskillnader med kvalitetsskillnader.

Beräkningarna har tagit hänsyn till tre typer av kostnadsposter enligt följande:

1. *Direkta kostnader för utredning av behov.* Den direkta kostnaden för utredning tas inte med i beräkningarna. Varje beslut om personlig assistans föregås av en utredning, men kostnaden för denna är liten i förhållande till de belopp som ett genomsnittligt assistansbeslut omfattar. Det skall dock noteras att små belopp i enskilda fall snabbt aggregeras till stora belopp om Försäkringskassans totala kostnader för handläggning av ansökningar, tvåårsomprövningar och överklaganden läggs samman.

2. *Direkta kostnader för insatserna.* Direkta kostnader för att tillgodose behov uppstår då en anordnare av personlig assistans, hemtjänst eller boende tillhandahåller tjänsten. Beroende på vem som beslutar om insatsen kommer denna utgift och kostnad att belasta antingen Försäkringskassan eller en kommun.

3. *Indirekta kostnader i form av produktionsbortfall.* Om Försäkringskassan eller en kommun inte på något sätt tillgodoser behov av stöd och service för en person med funktionsnedsättning återstår det för en anhörig att utföra det nödvändiga arbetet. Värdet av de varor och tjänster som individer skulle ha producerat om de inte var frånvarande från sin arbetsplats utgör en kostnad för samhället. Denna kostnad representeras av det inkomstbortfall som sker för de enskilda anhöriga. Hänsyn tas även till semester och sjukdom, eftersom anhöriga i sina respektive anställningar skulle blivit avlösta vid sådana tillfällen.

Direkta kostnader för personlig assistans

Beräkningen av direkta kostnader för personlig assistans utgår från ersättningsbelopp för 2016, vilket uppgår till 288 kronor per timme (Regeringen, 2015).

Direkta kostnader för hemtjänst

Hemtjänstens kostnader är huvudsakligen personalkostnader. Precis som timschablonen för personlig assistans innehåller en rekommenderad andel gemensamma kostnader, torde även en genomsnittskostnad för hemtjänst innehålla en viss andel gemensamma kostnader för arbetsledning och annan administration.

Tabell 1. "Kostnad hemtjänst äldreomsorg, kr/beviljad timme" (www.kolada.se)

Värde	År		
	2013	2014	2015
Lägsta	202	292	164
Högsta	3 341	5 549	9 861
Genomsnitt	739	741	795
Median	662	682	708

Tabell 1 innehåller uppgifter från Kolada, vilka kommer ur 93 % av Sveriges kommuner. Ett riktvärde för direkta kostnader för hemtjänst har också tagits fram av SKL i samband med en kartläggning av privata utförares redovisade kostnader för hemtjänstpersonal. I den sammanställningen beräknas en

hemtjänsttimme i genomsnitt kosta 369 kronor. Av denna anledning används 369 kr/timme som värde vid alternativkostnadsberäkningen.

Direkta kostnader för plats på ett boende

Kostnaden för en plats på ett boende utgår från två olika mätningar. I tabell 2 redovisas den årliga kostnaden för särskilt boende per brukare inom äldreomsorgen. Medelvärdet ligger högre än medianvärdet, vilket troligen förklaras av storleken på de högsta värdena som ingår i statistiken. För 2015 ligger (det lägre) medianvärdet på 807 196 kronor.

Tabell 2. "Kostnad särskilt boende äldreomsorg, kr/brukare" (www.kolada.se)

Värde	År		
	2013	2014	2015
Lägsta	448 882	483 681	476 274
Högsta	2 569 087	1 640 790	2 292 036
Genomsnitt	803 166	799 273	826 413
Median	762 387	777 307	807 196

Detta kan jämföras med värdena i tabell 3, där årskostnaden för en plats för en person med psykisk funktionsnedsättning är i genomsnitt 689 800 kronor. I tabellerna 2 och 3 är medelvärdet för en plats för människor med psykisk funktionsnedsättning det lägsta, varför värdet 689 800 kr/plats används för alternativkostnadsberäkningen. Valet görs utifrån en försiktighetsprincip, trots osäkerheten i datamaterialet.

Tabell 3. "Kostnad boende psykiskt funktionshindrade, egen regi, kr/dygn" (www.kolada.se)

Värde*	År		
	2013	2014	2015
Lägsta, dygn	677	0	740
- år**	247 105	0	699 705
Högsta	3 338	3 364	2 801
- år	1 218 370	1 227 860	1 022 365
Genomsnitt	1 936	1 738	1 890
- år	706 522	634 381	689 800
Median	1 964	1 773	1 917
- år	716 860	647 145	699 705

* "Boende"-definitionen är oklar och kan innehålla både grupp- och individuellt boende (Jan Mohammad, SKL, 170127).

** Årskostnaden är beräknad genom att dygnsvärdet multiplicerats med 365.

En plats på ett boende innehas dygnet runt. Platsen motsvarar i normalläget inte den grad av stöd och service som en personlig assistent kan erbjuda, dygnet runt. Personaltäthet i särskilda boenden för äldre låg för ca 10 år sedan på 0,97 årsarbetare per brukare (Socialstyrelsen, 2007a), något som klart visar att en individ som har en plats på ett boende inte får ständig personlig hjälp. Denna situation behöver

kompenas för om boendalternativet ska vara jämförbart med personlig assistans. Det görs enligt följande:

- En årsarbetstid kan beräknas till 236 dagar [365 - 104 (lör- och söndagar) – 25 (semester)]. Årsarbetstiden i timmar blir då 236 dagar * 8 timmar = 1 888 timmar. Detta är högt räknat.
- Dygnet-runt-assistans uppgår till 365 dagar * 24 timmar = 8 760 timmar. Antal årsarbetare per dygnet-runt-assistansbeslut blir då 8 760 timmar / 1 888 timmar/årsarbetare = 4,64 årsarbetare.
- För att upprätthålla samma personaltäthet på särskilt boende som för personlig assistans skall det till årskostnaden för en boendeplats läggas $4,64 - 0,97 = 3,67$ årsarbetare.
- Tillägg för dygnet-runt-bemanning: $3,67 * 1 888 \text{ timmar} * 369 \text{ kr/timme} = 2 556 786$ kronor.

Total kostnad för en plats på ett boende omräknas till $689 800 + 2 556 786 = 3 246 586$ kronor.

Indirekta kostnader för utebliven produktion vid anhörigarbete

Anhörigs arbete värderas till 32 000 kr per månad. Uppgiften är tagen från SCB:s lönestatistik³ och avser ett genomsnitt av alla löntagare, oavsett sektor och utbildningsnivå. I månadslönen ingår enligt SCB fast lön inklusive fasta lönetillägg, prestationslön, avtalad bonus, tantiem etc, tillägg för skift, obekvämt arbetstid etc, ersättning för beredskap och jour, förmåner och andra kontanta ersättningar. Sociala avgifter läggs till, vilket görs med aktuell nivå 31,42 % (www.skatteverket.se). Även om detta är en social avgift för socialt skydd som inte direkt utbetalas till löntagaren så representerar den en socialförsäkring som den anhörige äger rätt till, men inte längre betalar till när denne ägnar sig åt obetalt assistansarbete. Värdet av det produktionsbortfall som uppstår då en anhörig vårdar någon med funktionsnedsättning beräknas enligt dessa förutsättningar till 262 kronor per timme ($32 000 * 1,3142 / 160$ timmar).

Till denna genomsnittliga timkostnad läggs också 12 % för semesterkompensation samt 3,9 % för sjukledighet. Total timkostnad för anhörigs arbete blir då $262 \text{ kr} * 1,12 * 1,039 = 304,88$ kr/timme.

³ http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_AM_AM0112/TidsserieUtbniiva/table/tableViewLayout1/?rxid=4604871b-bbe3-414f-a7b0-9c24a65baf13

4. Kostnadsjämförelsernas resultat

Personlig assistans är genomgående det alternativ som har den lägsta kostnaden för samhället, oavsett vilken omfattning på stöd och service det handlar om.

Tabell 4. Kostnadsjämförelser mellan assistans, hemtjänst, boende samt anhörigarbete.

Årliga kostnader (tkr, belopp avrundade)					
Omfattning	Huvudman	Personlig assistans	Hemtjänst	Boende	Anhörig
19 tim/v	Kommun	285	366	-	
	Anhörig	-	-	-	302
Jämförelse		285	366	-	302
127 tim/v	Stat	1 607	-	-	-
	Kommun	300	2 444	-	-
	Anhörig	-	-	-	2 019
Totalt		1 907	2 444		2 019
168 tim/v	Stat	2 223	-	-	-
	Kommun	300	3 232	3 247	-
	Anhörig	-	-	-	2 671
Totalt		2 523	3 232	3 247	2 671

Den totala omfattningen kan uppskattas genom att ta utgångspunkt i Försäkringskassans statistik⁴. Enligt denna fanns det i december 2015 16 142 personer med personlig assistans beviljad av Försäkringskassan. Det genomsnittliga beslutet låg då på strax över 127 timmar per vecka. För 2016 har antalet assistansberättigade minskat med 451 personer, medan det genomsnittliga beslutet har ökat med fyra tiondels timme i storlek. Förändringarna motsvarar en nettominusning om drygt 51 000 timmar.

Uppskattningen utgår från 2016 års statistik och redovisas i tabell 5 nedan. Eftersom genomsnittet om 127 timmar per vecka är lägre än dygnet-runt-assistans utelämnas alternativet boende i just denna framställning.

⁴ https://www.forsakringskassan.se/statistik/statistik_och_analys2/Funktionsnedsattning/assistansersattning

Tabell 5. Årliga kostnadsförändringar om personlig assistans upphör.

Årliga totalkostnader (tkr, belopp avrundade)					
Omfattning	Huvudman	Personlig assistans	Hemtjänst	Boende	Anhörig
127 tim/v	Stat	25 215 437			
	Kommun	4 707 300	38 348 804	Inte aktuellt	
	Anhörig				31 680 129
	Totalt	29 922 737	38 348 804 (+8,4 miljarder)		31 680 129 (+1,8 miljarder)

Tabell 5 visar en situation som är högst osannolik. Det finns inga uttalade ambitioner från någon del av det etablerade politiska systemet att upphöra med personlig assistans. Likväl är det av stor vikt att poängtera att det förefaller svårt att tillhandahålla dagens nivå av stöd och service till lägre kostnad än vad som är möjligt genom personlig assistans.

4.1. Andra samhällsekonomiska konsekvenser

Om perspektivet ändras till att istället tala om vilken huvudman som sänker sina utgifter genom att dra ner på personlig assistans står det klart att stat och kommun kan förbättra sina respektive inkomster och utgifter högst påtagligt genom att skjuta över arbetet på anhöriga. Tabell 5 visar extremläget, men varje enskilt beslut där Försäkringskassan idag nekar personlig assistans för en person med ett verkligt behov medför en överföring av kostnaden till antingen kommunen, landstinget eller de anhöriga. Det får åtminstone två konsekvenser av samhällsekonomisk betydelse: för det första kommer betalningsströmmarna från och till olika huvudmän att påverkas. För det andra kommer både anhöriga och personliga assistenter att påverkas av förändringen och kostnader för försörjningsstöd och hälso- och sjukvård lär tillkomma i någon omfattning.

Förändrade betalningsströmmar

Som ett illustrationsexempel visar tabell 6 förenklat de direkta ekonomiska konsekvenserna (exklusive jobbskatteavdragseffekter) av att Försäkringskassan helt avslår en ansökan om personlig assistans dygnet runt (168 tim/v), anordnad av privatägt aktiebolag. Assistansen ersätts med anhörigs arbete. Det står klart att staten, allt annat lika, då får en väsentlig nettoförbättring av ekonomin medan kommunen kommer att erfara en påtaglig nettoförsämring. I detta står en anhörig utan inkomst, vilket kommer att medföra minskade skatteinkomster för stat och kommun. Med stor sannolikhet kommer det också att krävas försörjningsstöd och andra samhälleliga insatser som en konsekvens av indragen assistans, i första hand för de anhöriga. Det tas upp i nästa avsnitt.

Tabell 6. *Betalningsmässiga förändringar i stat och kommun vid indragen personlig assistans utförd av ett privat assistansbolag (belopp i kr).*

Betalningspost	Betalningsförändringar, stat	
	Utbetalningar	Inbetalningar
Schablonersättning (288 kr/tim, dygnet runt)	+ 2 222 537	
Moms (25 % på nettolön)*		- 353 203
Vinstskatt**		- 20 536
Sociala avgifter (31,42 %)		- 792 689
Summa	+ 2 222 537	-1 166 428
	Betalningsförändringar, kommun	
Schablonersättning (kommunal del erlagd till Försäkringskassan)	+ 300 343	
Källskatt (30 % av schablonersättning, förlorad kommunalskatteintäkt)		- 756 864
Summa	+300 343	-756 864

Ekonomiska konsekvenser vid indragen dygnet-runt-assistans	<i>Stat</i>	+ 1 056 109 (årlig förbättring)
	<i>Kommun</i>	- 456 521 (årlig försämring)

* 70 % av schablonersättningen antas gå till konsumtionsutrymme, vilket helt och hållet avser momspliktiga varor och tjänster.

** Genomsnittlig vinstmarginal år 2015 är 3,7 % (Vårdföretagarna/Upplysningscentralen, 2016). På vinsten betalar ett aktiebolag 22 % i statlig vinstskatt.

Tänkbara kostnader för försörjningsstöd, hälso- och sjukvård och utanförskap

När en förälder tvingas avstå lönearbete för att ta hand om ett barn med funktionsnedsättning kommer samtidigt en eller flera personliga assistenter att mista sin anställning. I ett nationalekonomiskt perspektiv betraktas arbetslöshet antingen som friktionsarbetslöshet eller strukturellt betingad arbetslöshet. "Friktion" avser den arbetslöshet som uppstår då en individ går från en sysselsättning till en annan och betecknar således en arbetstagares rörelse från en arbetsgivare till en annan. "Struktur" syftar på ett tillstånd där arbetsmarknaden har fler arbetssökanden än vad det finns tillgängliga arbetstillfällen. En fråga som bör ställas här handlar om i vilken utsträckning en plötslig nedläggning av personlig assistans skulle påverka den strukturella arbetslösheten i samhället. En enkel betraktelse vore att se att anhörigas påtvingade uppsägningar skulle erbjuda uppsagda assistenter nya arbetstillfällen. Så torde dock inte vara fallet, helt enkelt då föräldrar till barn med funktionsnedsättning sannolikt är jämnt fördelade över befintliga samhällsklasser och yrkeskategorier. Samtidigt har yrket personlig assistent låg status och är ett dåligt betalt genomgångsyrke, inte minst för unga (Socialstyrelsen, 2007b). Det kan förväntas att om personlig assistans försvinner som sysselsättning försvinner också många förstagångsjobb för ungdomar och personer utan dokumenterade kvalifikationer. Med andra ord är det troligt att det uppstår en viss strukturell arbetslöshet om personlig assistans upphör som sysselsättning. Det är emellertid mycket vanskligt att förutspå exakt hur arbetslösheten skulle påverkas av ett beslut att upphöra med personlig assistans, både vad gäller omfattning och varaktighet. Istället skall här beräknas ett extremfall då personlig assistans dras in för en individ som tidigare varit beviljad dygnet-runt-assistans.

Vi antar här att om ett assistansuppdrag om 168 timmar per vecka upphör på grund av indragen assistans, då övergår 4,64 årsarbeten i strukturell arbetslöshet för personer som inte är anslutna till någon arbetslöshetskassa. Då en person inte har vare sig inkomst eller tillgångar är kommunens socialtjänst skyldig att enligt Socialtjänstlagen (4 kap, 1§) pröva rätten till och tillhandahålla försörjningsstöd för de som kvalificerar sig för detta. I det här fallet räknas inte andra ersättningar såsom sjukpenning, föräldrapenning eller bostadsbidrag in i kalkylen. Bostadsbidrag är behovsprövat och beslutas och utbetalas av Försäkringskassan och här bortses ifrån sådant bidrag på grund av att något riksgenomsnitt inte har gått att finna i offentlig statistik.

Utifrån SCB:s⁵ statistik över sammansättningen av svenska hushåll kan det värsta scenariot för en kommun avseende en ökad försörjningsstöds kostnad beräknas. Det finns 247 000 hushåll med en ensamstående förälder, vilket i genomsnitt innehåller 1,6 barn mellan 0-24 års ålder. Det finns dessutom 929 000 hushåll med sammanboende vuxna som har i genomsnitt 1,9 barn i sitt hushåll. Utöver dessa två finns det också en post i SCB:s statistik som innehåller 625 000 personer i 117 000 hushåll, men här ges ingen klar bild av fördelningen mellan individer över eller under 24 år.

Följer man Socialstyrelsens riksnorm för försörjningsbidrag 2017⁶ och viktat ensamståendes och sammanboendes hushåll får vi fram att försörjningsstöds kostnaden för 4,64 årsarbetare uppgår till 639 659 kronor per år. Detta belopp kan då läggas till ovanstående kommunala nettoförsämring på 456 521 kronor (se tabell 6). Den kommunalekonomiska konsekvensen av nedlagd dygnet-runt-assistans kan bli så hög som 1 096 180 kronor för ett assistansuppdrag om 168 timmar per vecka. Ställs det beloppet mot statens utgiftsminskning blir den samhällsekonomiska nettoförsämringen i slutändan 412 882 kronor.

Kommunernas ekonomi riskerar med andra ord att försämrats om personlig assistans slopas och inte kompenseras på något vis. En sådan förändring skulle dessutom troligen leda till försämrade hälsotal bland såväl anhöriga som arbetslösa personliga assistenter. Kostnaderna för hälso- och sjukvård skulle sannolikt stiga. Här görs ingen uppskattning av kostnadsökningarna för landstingssektorn, men det är värt att notera att arbetslöshet och ekonomiska trångmål försämrar människors upplevda hälsa. Västra Götalandsregionen gjorde 2011 en undersökning⁷ av så kallade självskattade hälsotillstånd. Där framkom att andelen arbetslösa som sade sig må bra var 59 %, medan det bland yrkesarbetande var 82 % som mådde bra. När det gällde "kontantmarginal", det vill säga ekonomisk buffert, var siffrorna liknande. 58 % av de utan kontantmarginal mådde bra ändå, medan andelen för de med kontantmarginal var 76 %. Troligen finns här en samvariation dold i svaren, då det sannolikt är arbetslösheten som har lett till försämrade kontantmarginal. Icke desto mindre kan konstateras att arbetslöshet och ekonomisk stress försämrar människors välbefinnande.⁸

⁵ <http://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Artiklar/Tva-personer-i-snitthushallet/>

⁶ <http://www.socialstyrelsen.se/ekonomisktbestand/riksnormen>

⁷ <http://www.vgregion.se/upload/Folkhalsa/Statistik/Halsa%20pa%20lika%20villkor/allmant%20halsotillstand.pdf>

⁸ Jag har inte funnit några studier eller tydliga ekonomiska jämförelsetal för hälso- och sjukvårdskonsekvenser av arbetslöshet. I Kommun- och landstingsdatabasen (www.kolada.se) är sjukvårdskostnaderna uppdelade på primärvård, specialiserad somatisk

Arbetslöshet bland anhöriga som tvingas ta hand om sitt barn med funktionsnedsättning och bland uppsagda assistenter utsätter hela familjen för påfrestningar. En viktig grupp som har fått oförtjänt lite uppmärksamhet i debatten om den personliga assistansens kostnader är syskon till barnet med funktionsnedsättning. För varje enskilt syskon som far illa kan kostnaderna i extremfall uppgå till mycket höga belopp. Ingvar Nilsson (2012) har till exempel uppskattat att kostnaden för ett barn som hamnar i permanent utanförskap under en livstid uppgår till mer än 14 miljoner kronor.

5. Slutsatser och konsekvenser av jämförelsen

Jämförs personlig assistans med hemtjänst, plats på ett boende och anhörigs arbete så är, ur ett strikt ekonomiskt perspektiv, alternativet personlig assistans det bästa. Data, beräkningar och belopp kan förvisso diskuteras, likaså går det att ha invändningar mot metoden för jämförelsen. Ambitionen har dock varit att ge en enkel och tydlig illustration av den personliga assistansens alternativkostnader, men den viktigaste slutsatsen baseras inte på beloppens precision utan på två observationer i rapporten.

För det första är det tydligt att stöd och service till människor med funktionsnedsättning kostar, oavsett hur det utförs. För det andra måste skillnaderna i kostnad mellan olika alternativ ställas mot kvalitetskillnader mellan alternativen. Det går inte att diskutera den personliga assistansens alternativkostnad utan att beakta de kvalitetskillnader som finns inbyggda i de olika alternativen. Den personliga assistansens utformning syftar till att ge personen med funktionsnedsättning frihet genom ett på förhand ospecificerat stöd. Hemtjänst och boende är två alternativ som i första hand är kostnadseffektivt organiserade och endast i andra hand utformad med hänsyn tagen till enskilda individers unika behov.

Lika väl som ovanstående kostnadsuppskattningar bygger på antaganden, bygger också regeringens politik på mer eller mindre uttalade antaganden om vad som driver utvecklingen av kostnaderna för personlig assistans. Verkningsgraden i politiska beslut om personlig assistans ligger inte i enskilda kostnadsuppskattningar utan i hur olika förändringar får återverkningar i andra delar av samhällssystemet. Det är därför angeläget att inte tala om kostnaden för personlig assistans isolerat, i absoluta termer, utan att reflektera över hur samhället förändras av indragen personlig assistans. Genom att onyanserat tala endast om dagens nivå på assistanskostnaderna ger debatten en känsla av att det är assistansen som är ett problem. Jag vill hävda att om det finns ett "problem" så är det att människor med funktionsnedsättning behöver adekvat stöd och service för att kunna leva liv som andra. Hur löser vi detta grundläggande problem på bästa sätt?

Enligt redovisade beräkningar kan det kosta samhället mer än 1,8 miljarder kronor årligen att överge personlig assistans och övervältra ansvar och arbete på de anhöriga. Om staten lämnar över ansvaret på

respektive psykiatrisk vård samt läkemedel, vilket gör det mycket osäkert att utifrån denna statistik uppskatta hälso- och sjukvårdskostnadsutvecklingen som en konsekvens av arbetslöshet.

kommunerna kan den årliga kostnaden för den offentliga sektorn öka med närmare 8,4 miljarder. Samhällsvetenskapliga studier och prognoser är omvittnat svåra att göra⁹. När det gäller samhällsekonomiska konsekvenser av politiska beslut är orsakssambanden svåra att belägga, då samhällsfunktionerna är många och uppdelade. Systemet är komplext. Den utveckling av personlig assistans vi ser idag rör sig mot att allt fler instanser ska bära allt mindre och fristående delar av den enskildes samlade behov av vård, stöd och service. Det är väl belagt att kvalitetsförluster uppstår då vården av multisjuka äldre fragmenteras (Johri, Beland, & Bergman, 2003; Schoen, Osborn, Squires, Doty, Pierson, & Applebaum, 2011) och inget talar för att det inte skulle gälla även människor med funktionsnedsättning. Utvecklingen är oroande, oavsett om vi tittar på ekonomi eller kvalitet. Sett ur det här perspektivet är det rimligt att fråga sig om vi har råd att överge den personliga assistansen. Assistansen är okomplicerad och sammanhållen, den kostar mindre än alternativen och den genererar höga värden såsom solidaritet, gemenskap och tolerans, av stor betydelse för samhällets styrka och sammanhållning.

6. Referenser

- Brusén, P. & Flyckt, K. 2012. *Perspektiv på personlig assistans*: Gothia Förlag.
- Försäkringskassan. 2016. Assistansersättningens utveckling. Förändringsprocesser 2005–2015, vol. Socialförsäkringsrapport 2016:5. Stockholm.
- Grönroos, C. 2015. *Service management och marknadsföring. Kundorienterat ledarskap i servicekonkurrensen*. Stockholm: Liber.
- ILI. 2008. Personlig assistans - en billig och effektiv form av valfrihet, egenmakt och integritet. En jämförelse mellan kostnaderna för personlig assistans och kommunal hemtjänst. Stockholm: Independent Living Institute.
- ISF. 2014. Kommunernas kostnader för assistansverksamhet, vol. Rapport 2014:23. Stockholm: Inspektionen för socialförsäkringen.
- Johri, M., Beland, F., & Bergman, H. 2003. International experiments in integrated care for the elderly: a synthesis of the evidence. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 18: 222–235.
- Knutsson, H. 2017. Welfare choices. A story of market forces and social progress. In I. Lapsley & H. Knutsson (Eds.), *Modernizing the Public Sector: Scandinavian Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Kommittédirektiv. 2016. Översyn av insatser enligt LSS och assistansersättningen. In Regeringen (Ed.), vol. Dir. 2016:40. Stockholm.
- LSS. 1993. Lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade. In Riksdagen (Ed.). Stockholm.
- Nilsson, I. 2012. *Sociala investeringar kring barn och unga*. Stockholm: Skandia Försäkringsaktiebolag.
- Näsman, M. 2016. Konsekvenser av indragen assistansersättning. En studie om medikalisering och hur kostnader skiftar från samhället till brukaren och dess anhöriga, *Umeå Papers in Economic History*. Umeå: Umeå Universitet.
- Regeringen. 2015. Förordning (1993:1091) om assistansersättning. In Socialdepartementet (Ed.). Stockholm: Regeringen.

⁹ <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/why-economists-failed-to-predict-the-financial-crisis/>

- Roos, J., M. 2009. *Quality of Personal Assistance. Shaped by Governments, Markets and Corporations*. Unpublished Doctoral, University of Gothenburg, Gothenburg.
- SCB; Statistiska Centralbyrån (Statistics Sweden); <http://www.scb.se/>.
- Schoen, C., Osborn, R., Squires, D., Doty, M., Pierson, R., & Applebaum, S. 2011. Survey of patients with complex care needs in 11 countries finds that care is often poorly coordinated. *Health Affairs*, 30(12): 2437-2448.
- SKL. 2015. Koll på assistansen. En handledning för kommunens analys. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Socialstyrelsen. 2007a. Öppna jämförelser inom vården och omsorgen om äldre. Verksamhetens kvalitet. In Socialstyrelsen (Ed.). Stockholm.
- Socialstyrelsen. 2007b. Personlig assistans som yrke, *Underlag från experter*. Stockholm.
- Socialstyrelsen. 2016. Insatser och stöd till personer med funktionsnedsättning. Lägesrapport 2016. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Westberg, K. 2008. Rättigheten som blev för dyr, *Stiletten*, vol. 3: 15-20.
- Westerberg, B. 2016. Personlig assistans. Hotad frihetsreform?